

BODRUM'DA ESKİ ESER YAĞMASI

T A R İ H İ N P E Ş İ N D E

■ Doç. Dr. SÜLEYMAN BEYOĞLU

M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Dünyada arkeoloji bilimi 18. ve 19. yüzyıllarda gelişti. Büyük arkeologların yetiştiği bu devirde Fransız, Alman ve İngiliz arkeoloji enstitüleri eski dünyanın önemli merkezi olan Osmanlı topraklarında kazılar ve araştırmalar yaptılar. Modern arkeolojiden maksat, antik çağ tarihini aydınlatmak ve yayınlarla kazılarda ortaya çıkan eserleri tanıtmaktır.

XIX. yüzyıl boyunca giderek artan kazılarda arkeologların ortaya çıkardıkları tarihi eserler güçlü ülkelerin müzelerinde yer almaya başladı. Osmanlı'nın "uzun yüzyılı" büyük siyasi, askeri ve iktisadi güçlüklerle dolu olduğundan, böyle kültür işlerine ayıracak ne zamanı ne de parası vardı. Aslında bu konuda nitelikli insan gücüne de sahip değildi. Bundan dolayı Osmanlı topraklarındaki antik eserler yüzyıllar boyunca yağmalandı. Paris, Londra, Berlin, Viyana gibi şehirlerin ünlü müzeleri Osmanlı kültürel mirasıyla doldu. Müzeciliğe daha geç başlayan ABD ise 20. yüzyıl başlarında çoğu Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinden çeşitli yollarla kaçırılan tarihi koleksiyonlara sahip oldular.

Eski eserlerin yağmalanması devri Avrupa'da resim tahsili yapmış olan Osman Hamdi Bey (1842-1910)'in Osmanlı Devleti'ne modern müzeciliği getirmesiyle büyük ölçüde kapanmakla beraber, eski eser kaçaklığı çeşitli yöntemlerle hâlâ devam etmektedir. Günümüzde Avrupa ve Amerika müzayede salonlarında satışa çıkarılan

eserlerin çoğu Anadolu kökenlidir.

Genellikle geçen yüzyılda meşru veya gayr-i meşru yollarla yurdumuzdan Avrupa'nın büyük müzelerine götürülen eserlerin en önemlileri kısaca şöyle sıralanabilir:

Louvre Müzesi (Paris): Artemis tapınağına ait bazı kısımlar (İÖ. 200-100); Milo Venüsü (İÖ.120-90); Maraş Sitelleri (İÖ.800).

British Museum (Londra): Aslanlı Mezar (İÖ. 560-550); Harpiller Anıtı (İÖ.500-470); Likya Akropolünün bazı parçaları (İÖ.470-450); Likya Yazıtı; Nereidler Anıtı (İÖ.430-400); Paya ve Lahti (İÖ.370); Merehi Lahti (İÖ.400); Demeter Heykeli (İÖ.400); Artemision (İÖ.356); Mausolus'un anıtkabiri.

Pergamon Museum (Doğu Berlin): Ortostat kabartmalı taş levhalar (İÖ.1200-800); Truva eserleri, Pergamon Zeus Altarı ile Telephos Frizi; Athen Promachos heykeli; Zeus Sunağı ile Propylon Yapısı; Miletos'un Güney Agora Kapısı (İS.200).

Kunsthistorisches Museum (Viyana): Heroon'un kabartmaları (İÖ.400); Celsus Kitaphı Parçaları (İS.166).

SONSUZ AŞKIN ANITI

Daha İsa Peygamber'in doğmasından dört yüzyıl kadar önce Pers İmparatorluğu'nun Bodrum yöneticisi (Halikarnassos) o zamanki ifadeyle Satrnapı Mausolos (İÖ. 376-353) öldü. Sıradan bir yöneticinin ölmesinin ne önemi olduğu düşünülebilir.

Ancak bu sıradan adamı tarihe mal edecek ve adını ebediyen yaşatacak saygıdeğer bir eşi vardı. Kocasına olan sevgisini, sonsuza kadar yaşaması için taş kazıtan kadının adı, Artemisia idi. Tıpkı daha sonraki yüzyıllarda aşklarını masallara yazdıran "Leyla ile Mecnun", "Kerem ile Aslı" gibi.

Allah'ın her erkeğe benzerini nasib etmesi arzu edilen Artemisia İÖ. 353'de ölen kocasına ithafen bir anıt mezar yaptırmaya karar verdi. Anlatıldığına göre kocasının acısına dayanamayan Artemisia bir yıl sonra ona ebedi alemde kavuştu. Artemisia'nın ölmesi üzerine başlatılan ebedi sevginin ifadesi anıt mezar, yarım kalma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Büyük sanatkarların erdemli oldukları da genel olarak kabul edilir. Anıt mezarı yapan mimarlardan Pythios, heykelticilerden Skopas, Bryaksis, Leokhares, Timotheos, Praksiteles ve adı günümüze intikal etmeyen, bir çok sanatkarın gönülleri eserin yarım kalmasına razı olmamıştı. Sevginin ebedileştirilmesine imrenen "taş ustaları" erdemlilikte de birbirleriyle yarışma fırsatını bulmuşlardı. Anıt mezarı hiçbir para almadan bitireceklerdi. Bana sorarsanız başka çareleri de kalmamıştı. Gelecek nesillere ulaştırılacak en güzel mesajı ölümsüzleştirme fırsatını yakalamışlardı. Usta sanatkarlar Bodrum'un en güzel yerlerinden birinde olan anıtı büyük bir özveriyle yaptılar. Mausolos'un mezarı üst üste üç bölüm halindeydi. Takriben 33x39 m. ölçülerinde dik-

dörtgen bir kaide üstünde, 36 tane ion düzeninde sütunla çevrili bir cella (mezar odası) yer alıyor, bunun çatısını da 24 basamaklı bir piramit oluşturuyordu. Piramidin tepesinde dört atın çektiği bir araba içinde ölümsüz aşkın sahipleri Mausolos ve Artemisia canlandırılmıştı. Kaideyle cellanın duvarları kabartmalarla süslüydü. Sütunların arası ise sanki anıtın sahiplerine gıpta eden heykelciklerle süslüydü.

Anıt mezarı gören Plinius'un anlattığına göre Mausoleion'un yüksekliği 41 (140 ion ayağı) metreyi buluyordu. Binbeşyüz yıl ayakta kalan bu muhteşem anıt 12. yüzyılda bütünüyle görme mutluluğuna eren Piskopos Fustathios yazdığı kitapta ondan "harika" olarak söz etmektedir.

Sevgi ve erdemi kendinde birleştiren bir anıttan başka bir şey beklenemez. XV. yüzyıl başlarına kadar, harika anıtı meydana getiren duygu Bodrum'a hakim olanları hiç şüphesiz etkilemişti. belki kendini böylece insan tahribatına karşı korudu. Yapının belki de sağlamlığı soğuk taşından değil misyonundan geliyordu. Ancak doğal afetler özellikle depremler karşısında "yorgun harikanın" daha fazla dayanacak gücü kalmamıştı. Rodos'tan Saint Jean şövalyeleri Bodrum'a geldiklerinde anıt harabeye dönmüştü. Limanın ucunda bugün de varlığını devam ettiren Bodrum kalesini yapan şövalyeler en az depremler kadar yıkıcıydılar. İhtişamlı anıtın son kalıntıları da kalenin yapımında kullandılar. Böylece kalenin ve anıtın kaldesi bir ölçüde birleşmişti. Eğer anıtın bir kısmı toprak altında kalmamış olsaydı, belki günümüze hiçbir şey kalmayacaktı. Mausoleion'un taşları Bodrum kalesini de sağlamlaştırdı (1404). Zaman içinde olaylar ve insanlar akıp geçti. 1 Ocak 1523'te Bodrum kalesi Palak Mustafa Paşa emrindeki Osmanlı askerleri tarafından fethedildi. Bu Bodrum için yeni bir balayı döneminin başlangıcıydı. Şehir ve anıttan kalanlar XIX. yüzyıla kadar huzur ve güvenlik içindeydi. Bilimsel anlayıştan çok hazine peşinde koşan yeni misafirler Bodrum'a ilgi duymaya başladılar. Bunlardan biri de Osmanlı başkentindeki diplomasi labirentlerinde tecrübe kazanmış olan İngiliz elçisi Lord Stardfort Canning'dir. Usta diplomat, 1846'da Os-

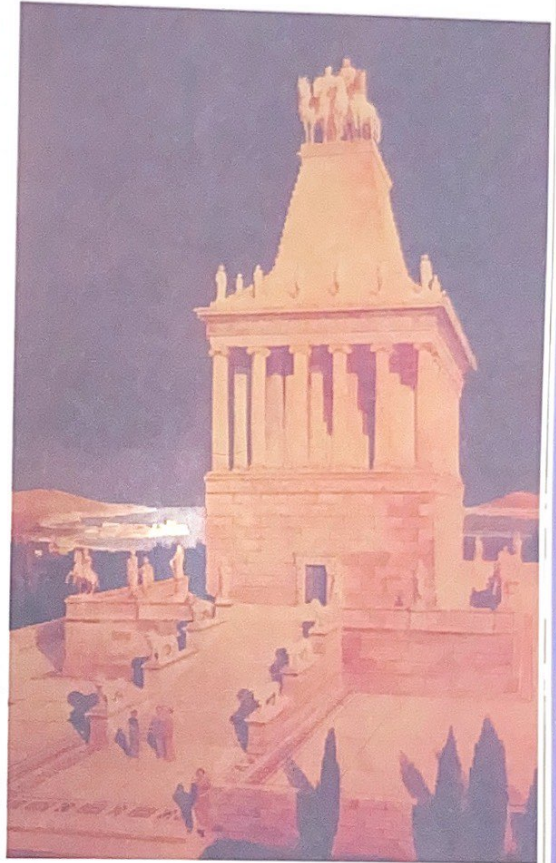
manlı hükümetinden aldığı izinle anıt mezarın yıkıntıları arasındaki bazı kabartmaları İngiltere'ye yolladı.

Osmanlı devlet adamları kendisine bir jest yapmışlardı. Ama bu ne ilk ne de son talep olacaktı. Nitekim çok geçmeden yine bir İngiliz soylusu Sir Charles Newton 1857'de Bodrum'un yolunu tuttu. Kalede yaptığı kazıda anıt mezarın kaidesinin alt bölümündeki taşları buldu ve bunların Bodrum Kalesi'nin duvarlarının çoğunun örüldüğü yeşilimsi granitle aynı taşlar olduğunu tesbit etti. Newton yapının Batı cephesi olması gereken yerde, temelden aşağı inen kayalara oyulmuş bir merdivenle, bunun hemen yanında kapı kanadı olarak kullanıldığı anlaşılan iki ton ağırlığında bir de taş levha buldu. Ama girişi bu taşla kapatıldığı sanılan yeraltı mezar odasının izine rastlanmadı. Newton da ele geçirdiği buluntuları İngiltere'ye götürdü.

Mausoleion'dan kalanlar uzun bir müddet daha karanlığa gömüldü. "Hasta Adamı" ayakta tutmaya çalışan Osmanlı devlet adamlarının bir takım antik kalıntılarla ilgilenmeye fırsatları dahi olmadı. Bu onların meşru mazeretiydi; ama, yabancılar bilim adına yağma yapıyorlardı.

Bodrum Kalesi 1895'de bir Osmanlı hapishanesi olarak kullanılmaya başlandı. İşlevsel hale gelen kale içindekileri büyük kıskançlıkla aç gözlü arkeologlardan sakladı. Anıt mezarın kaderi muhteşem Osmanlı Devleti'ni etkiledi bilinmez. O da yavaş yavaş tahrip ediliyordu. Onun yapı taşları da bir bir kısıpılıyor, yeni yapılarda kullanılıyordu. Düşmanları tıpkı anıt gibi -onun kadar yaşlı olmasa da-, Osmanlı'yı tarihe gömmeye hazırlanıyordu. Eskilerin deyimiyle Harbi Umumi yani Birinci Dünya Savaşı sonun başlangıcıydı. Devletin yağmalanması, antik sevgi anıtının yağmalanmasından daha vahşice ve hoyratça oldu. Savaş sonunda aynen anıt mezar gibi Osmanlı Devleti'nin de temsili resmi yapılacak ve tarih müzesinde tasvir edilmeye çalışılacaktı. Neyse devleti bırakıp burada asıl konumuz olan anıta ve onun parçalarından yararlanan

Bodrum Kalesi'ne dönelim. Büyük savaş içinde 26 Mayıs 1915'de Fransa'nın "Dublex" zırhlısı tarafından Bodrum Kalesi bombalandı. Talihsizlik bununla kalsa iyiydi. Ancak bu kez de bölgeye uzun süredir göz dikmiş İtalyanlar, gerçek sahiplerinin üzüntülü bakışları arasında 23 Nisan 1919'da Bodrum'a asker çıkardılar. Bodrumluların esareti ne kadar sürecekti bilin-

▲ Güney Denizi Yerlileri'nin sıkıştırılmış sünger aracılığı

mez. İtalyanlar da anıt mezar ve Bodrum Kalesi'nin cazibesine kapılmışlardı. Şanı dünyanın her tarafını tutmuş antik harika karşısında kayıtsız kalmaları mümkün değildi. Anadolu'ya geçici de olsa çıkma fırsatı bulanlar yörenin bütün taşınabilir zenginliklerini ülkelerine kazandırmaya çalıştılar. İtalyanlar da meşhur anıtın toprak altında kalan kısımlarına göz dikmişlerdi.

ZORAKİ AJAN

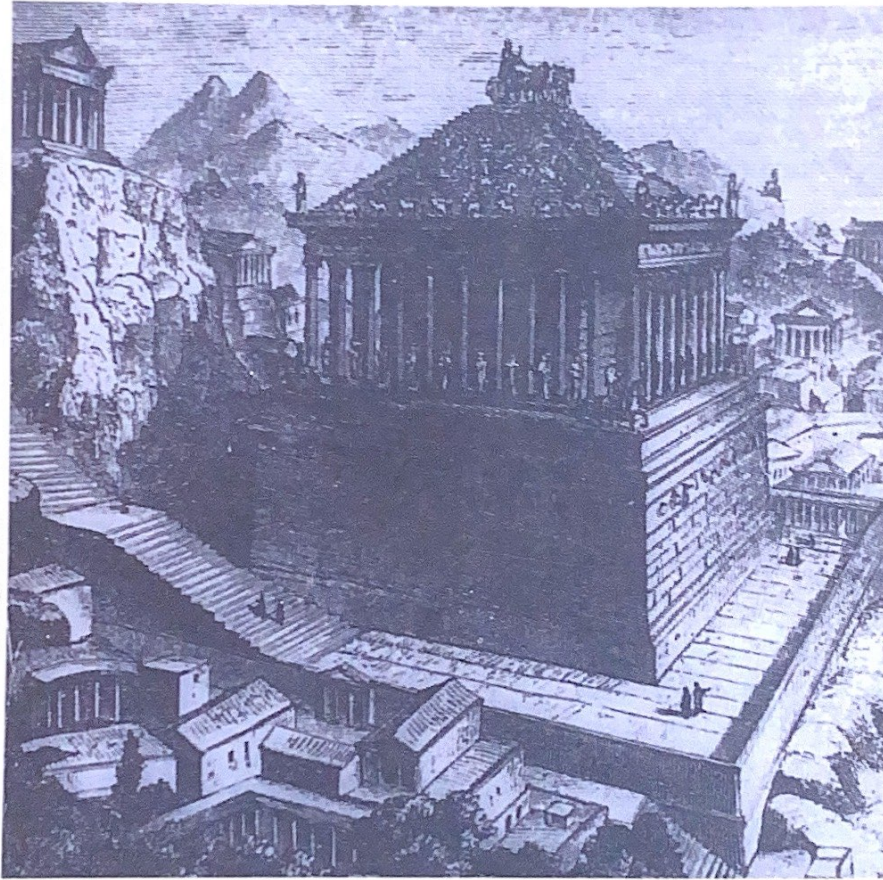
Çok geçmeden Bodrum kalesinde bulunan kıymetli tarihi eserler İtalyanlar tara-

fından aşırıldı. 16 Ekim 1919'da Muğla'nın uyanık Maarif Müdürü Kâmil Bey, İtalyanların kalede son günlerde ortaya çıkardıkları tarihi bir mezarı nakletmek üzere olduklarını İstanbul'a bildirdi. Eski eser avcılarını kazıyı kolaylaştırmak için dekovil hattı yaptılar. Osmanlı idarecilerinin kazı-

talepleri duymazlıktan gelen İtalyanlar Bodrum Kalesi'ndeki inşaatı ve kazıya devam ettiler. Çaresiz kalan hükümet Muğla Maarif Müdürü Kâmil Bey'i inceleme yapmak üzere Bodrum'a gönderdi. 13 Ocak 1920'de Bodrum'a giden Kâmil Bey bundan sonraki faaliyetlerini tıpkı bir ajan gi-

amele çalışıyordu. Ameleler harp sırasında Fransız gemisinin tahrip ettiği kalenin kuleli duvarlarını tamir ediyorlardı. Hapishane olarak kullanılan kale içinde inşa edilmiş olan binaların ahşap kısımlarını yıkmışlardı. Kaleyi Saint Jean Şövalyeleri devrindeki eski haline getirmeye çalışıyorlardı. İnceleme yapıldığı ana kadar yalnız İtalyan ve Fransız kuleleriyle kalenin iç girişinde olup Kuzey Doğu cephesindeki kulelerin dayanağı kemerlerin tamiriyle uğraşmışlardı. Bu kemerlerin acilen tamiri maksadıyla iki sene evvel Dahiliye Nezareti bir miktar para ayırmış ise de amelenin azlığından işe başlanamamıştı. İtalyanlar gerek kaleyi tamirat sırasında ve gerekse özel olarak getirdikleri uzmanlar marifetiyle yaptıkları kazılarda elde ettikleri tarihi taşları vaktiyle camiye çevrilmiş kilise içine kilitlediler. Kâmil Bey, kilidli kiliseyi açtırıp içerisini görmek istedi. İtalyan kumandan önce anahtarın olmadığını söyledi. Lâkin anahtarın buldurulması üzerine kilisenin içine girebildi. Kilise zemininde yapılan kazı ile büyük bir mezar ortaya çıkarılmıştı. Bulunan mezar orta büyüklükte harçlı taşlardan yapılmıştı. Bu mezarın ancak 30-40 cm'lik kısmı keşf edilmişti. Diğer kısımları henüz toprak altındaydı. İtalyanların mezarı açtırmak için bir arkeoloğu bekledikleri öğrenilmişti. Kâmil Bey mezarın sanatsal özellikleri pek bulunmaması ve harçlı olmasından dolayı o kadar önemli olmadığını düşünüyordu. Ayrıca kilisede etraftan toplanan 37 parça yazılı taş bulunuyordu. Bunlar yanında Kâmil Bey'in iki sene evvelki Bodrum'u teftişi sırasında gördüğü, fakat nakliye vasıtasının azlığından dolayı merkeze alınamayan ve kalenin bir tarafına çektilen Halikarnas devrine ait kıymetli taş da oradaydı.

Diğer taraftan taşın değeri Halikarnas kanunlarına alt yazısından dolayı bir kat daha artıyordu. Ayrıca eski siyah taşın mamul bir kartal ile latin harfli birkaç epigrafi vardı. Yeni çıkarıldığı üzerindeki topraklardan anlaşılan yaklaşık bir metre çapında ve 70-80 cm yüksekliğinde bir koltuğa oturmuş yüzü yarı kırık mermerden yapılmış Yunanlılara ait bir heykel de bulunuyordu. Çaresiz kalan Kâmil Bey, hiç olmazsa bundan sonra İtalyanların kazılar-

▲ Güney Denizi Yerlileri'nin sıkıştırılmış sünger aracılığı

nın durdurulması ve kaçırılan eserlerin iadesini İtalyan general ve temsilciliğinde istemeleri doğaldır ki! sonuçsuz kaldı. İtalyanlar bu konuda bilgileri bulunmadığını beyan ediyorlardı. Türk topraklarını nasıl fütursuzca işgal ettilerse, aynı şekilde mallarını da yağmıyorlardı. Muğla Mutasarrıfı Edhem Bey Milas'taki İtalyan kumandanlığından 8 Ocak 1920'de Rodos Müzesine sevk edilen tarihi eserlerin iadesini istedi. Fakat nafi! Yerel idarecilerin yanında Osmanlı'nın Dahiliye, Hariciye ve Maarif Nazırları sayısız protestolarla kültür mirasını korumaya gayret ettiler. Yapılan

bi gizlice yapacaktı. Çünkü resmî bir görevle İtalyanlardan izinsiz kaleye girmek mümkün olmayacaktı. Kaleye bir ziyaretçi sıfatıyla girilebileceğini anlayan Kâmil Bey, sanki maarif teftişi yapıyormuşçasına yanına Bodrum Merkez Jandarma Kumandanı Binbaşı Rifat ve Çekirge Müdürü Cevad Beyleri alarak kale kumandanını ziyaret etti. Veda zamanı geldiğinde Bodrum'a ilk defa geldiğini söyleyerek kumandan'dan kaleyi gezmek için izin istedi. Gezi isteğini geri çevirmeyen İtalyan kumandanla birlikte Kâmil Bey kalenin her tarafını gezdi. Zoraki gizli ajan Kâmil Bey gördüklerini hükümete rapor etti. Rapora göre İtalyanlar birkaç dekovil hattı çekmişlerdi. Bir mühendisin nezaretinde 30 kadar

da çıkaracakları eserlerin tesbit edilmesini tavsiye ediyordu. Bilhassa kilise içindeki mezarın açılacağı esnada hükümet veya Kuvay-ı Milliye tarafından birkaç kişinin bulundurulması için Bodrum Kuva-yı Milliye Reisi Müftü Efendi ile işbirliği yaptı. İtalyanların hizmetinde bulunan ve ismi gizli tutulan bir vatanperver bu işle görevlendirildi. Bu kişiye Kuvay-ı Milliye tarafından yemin ettirilerek işin sonunda ödül de vaadedildi.

Kamil Bey, raporunu şöyle bitiriyordu:

"Binaenaleyh hükümetin vaz'iyet-i hazırası ameliyatın tatiline ve elde edilen âsârın hiç değilse kaladan çıkarılıp Bodrum merkez ibtidaisine naklettirilmesine müsaide değilse ameliyatın ber-vech-i maruz vasıta ve tarassud ve tecessüsü için hükümet-i mahalliyenin oraya bir miktar tahsisat itası suretiyle olsun. Ecdâdımızın mübârek kanlarıyla aksam-ı vatana ilhak edilen bu kıymetli tarihi kalaya atf-ı ehemmiyet buyurulması marûzdur." (28 Ocak 1920).

İtalyanların Bodrum'u yağması ve işgali 1921 yılında sona erdi. Sevgi ve erdem anıtı nasıl var olmaya çalışıyorsa, Türk milleti de yedi düvele karşı "milli mücadele destanı" nı yazarak, var olma azmi gösteriyordu.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Bodrum'un gizemi birçok arkeoloğu kendi

ne çekti. Danimarkalı Kristian Jeppesen başkanlığında bir heyet, 1966-1967 arasında Bodrum Kalesi'ni kazdı. Arkeologlar kayalara oyulu bir mezar odasıyla, galeri ve su kanalları tesbit ettiler. Bir tane de mezarın parçası olduğu sanılan kabartmalı levha bulundu. Yine bizim yetiştirdiğimiz uzmanlardan Ümit Serdaroğlu yönetiminde bir Türk ekip Bodrum tiyatrosunu ortaya çıkardı (1970). Daha sonraki yıllarda Ogün Alpözen, Aykut Özet ile Danimarkalı Paul Pedersen ve bir de Paulsen tarafından yapılan kazılarda Bodrum antik kentinin önemli kısımları gün ışığına çıkarıldı. Bu kazılarda ortaya çıkan taşınabilir buluntular Bodrum Müzesi'nde korumaya alındı. Son iki Danimarkalı arkeolog halen Bodrum'daki kazılara devam etmektedirler.

Dünyanın yedi harikasıdan birinin kendisini göremesek de yerini görmek için Ocak 1998'de arkeolog dostum Yrd. Doç. Dr. Kemalettin Köroğlu, Sanat Tarihçileri değerli arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Gülgün Köroğlu, Yrd. Doç. Dr. Nâlan Türkmen ve Sibel Yacan ile birlikte Bodrum'a yaptığımız gezide ünlü mezar yerinin Kültür Bakanlığı tarafından büyük duvarlar yaptırılarak koruma altına alındığını gördük. Halen Mausoleion'un temel çukurunda sadece bazı sütunlar ve mermerler mevcuttur.

Birçok tarihi mekânda olduğu gibi harika anıt mezardan kalanlar şehrin ortasında beton yığınları arasında geçmişte kalan haşmetinden uzak, sessiz sedasız varlığını

sürdürmektedir.

Açıkhava Müzesi haline getirilmesi ve dünyanın her yerinden gelen ziyaretçileriyle anıt mezarın kalıntıları belli ki dünya durdukça kendinden söz ettirecektir. Böylece anıt mezarın ulvi anlamı gelecekte görenleri, duyanları ve hissedenleri etkileyecektir. Artık aç gözlülerin dikkatlerini çekecek fazla taşınabilir kısımları olmadığından ve daha iyi korunduğundan gelecek ziyaretçilere 2500 yıllık yaşanmışlığını fişitularla anlatacaktır.

O hazin temel çukurlarını görünce eserlerin yerinde korunmasının ne anlama geldiğini çok daha iyi anladık. Çünkü bu anıt mezarı yaptıran nedenler ve şimdi kemikleri bile bulunmayan vali Maussolos'un bütün hatıraları bu coğrafyayla ilgiliydi. Bu arada Mausoleion ile kaderleri birleşen Bodrum kalesinin de restore edilerek, müze haline getirildiğini belirtmeden geçmeyelim.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye İdare-i Umumiye No.5-2/2-45 (18 belge).
- 2- İsmet Ebcioğlu, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürelen Arkeolojik Eserler" Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.I, s.76-84.
- 3- "Bodrum" ve "Mausolos" Ana Britannica, C.V, C. XVI.
- 4- Mustafa Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul, 1971.
- 5- Tefvik Temel Kuran, "Ülkemizden Götürelen Tarih ve Sanat Hazineleri İlk Eserler Nizamnamesi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi S.27 (1969), s.70-76.
- 6- Turgut Işıksal, "Tarihi Eserlerimizin Yağma Edilmesine ve Kaçırılmasına Ait Örnekler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi S.4 (1968), s.27-31.
- 7- "Halikarnas" The Oxford Encyclopedia of Archeology In The Near East (Erich M. Meyers ed in Chief), C.II, Oxford 1997, s.463-465.
- 8- Stanley Lane Poole, Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, çev. Can Yücel, Ankara 1988.
- 9- Paul Pedersen, "Excavations and Research in Halikarnassos 1994" XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 1996.
- 10- Alev Uluçay, Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efes'teki Kazılar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997.
- 11- Bana bazı makaleleri temin eden Yrd. Doç. Dr. Kemalettin Köroğlu'na teşekkürlerimi sunarım.